

ЛОМАЧИНСЬКА Ірина – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, Київський університет імені Бориса Грінченка, 13Б, вул. Маршала Тимошенка, м. Київ, Україна, індекс 04212 (i.lomachynska@kubg.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2537-6322>,

ДОНЕЦЬ Олександр – магістр спеціальності «філософія», Київський університет імені Бориса Грінченка, 13Б, вул. Маршала Тимошенка, м. Київ, Україна, індекс 04212 (obdonets.iff20@kubg.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8799-9747>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.11>

Бібліографічний опис статті: Ломачинська, І., Донець, О. (2021). Містико-інтуїтивні практики дзен-буддизму. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 43, 83–88, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.11>

МІСТИКО-ІНТУЇТИВНІ ПРАКТИКИ ДЗЕН-БУДДИЗМУ

Анотація. *Метою* дослідження є розгляд особливостей духовної сутності містико-інтуїтивних практик дзен-буддизму. **Методологічні** засади. *Методологія* дослідження оснований на логічному поєднанні історичного, порівняльного, діалектичного методів наукового дослідження. **Наукова новизна** полягає в аналізі духовних практик дзен-буддизму як засобу самопізнання, шляху інтуїтивного пошуку єдності власного буття, що зумовлюють його поширення в сучасному світі. Автори зазначають, що досягнення просвітлення, «саторі», у дзен-буддизмі не вкладається в однозначне логіко-дискурсивне пояснення, для його досягнення використовується низка містико-інтуїтивних практик, спрямованих саме на інтуїтивне осягнення істинної природи речей. Серед характерних особливостей, на які претендує вчення дзен, можна виділити такі: отримання одкровення без священних текстів; віра невід’ємна від прагнення до переживання особистісного просвітлення; дзен-буддизм передбачає безпосередній контакт з об’єктивно-психологічною сутністю людини (що знаходиться за межею її почуттів, думок); осягнення цієї «потаємної природи» визначає шлях до «досконалості Будди». Інтуїтивне прозріння постає як знання, пов’язане з всезагальним та особистим аспектами існування. У Порожнечі як першооснові світу немає жодної різниці між народженням і смертю, об’єктом і суб’єктом. Просвітлення постає як «повне пробудження» цілісної особистості, коли людина перестає розглядати себе як річ, стає відкритою у своїх почуттях до світу. Завдання людини – зрозуміти це й досягти єдності власного «Я», коли при усвідомленні своєї глибокої причетності до всього суцього зникає уявлення про існування протилежностей. Автори доходять **висновку**, що в дзен-буддизмі самопізнання є позаінтелектуальним процесом, який постає як повнота досвіду, що відбувається внаслідок зіткнення з внутрішнім інтуїтивним самозаглибленням задля пошуку єдності власного буття.

Ключові слова: дзен-буддизм, саторі, коан, медитація, містика, інтуїція, самозаглиблення, самопізнання.

LOMACHINSKA Irina – Doctor of Philosophy, Professor, Professor at the Department of Philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University, 13B, Marshala Tymoshenko str., Kyiv, Ukraine, postal code 04212 (i.lomachynska@kubg.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2537-6322>

DONETS Oleksandr – Master of Philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University, 13-b, Marshala Tymoshenko str., Kyiv, Ukraine, postal code 04212 (obdonets.iff20@kubg.edu.ua)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8799-9747>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.11>

To cite this article: Lomachinska, I., Donets, O. (2021). Mystyko-intuityvni praktyky dzen-buddyzmu [Mystical and intuitive practices of Zen Buddhism]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 43, 83–88, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.43.11>

MYSTIC-INTUITIVE PRACTICES OF THE ZEN BUDDHISM

Summary. *The purpose* of the study is to consider the features of the spiritual essence of mystical and intuitive Zen Buddhism practices. The research **methodological** is based on a logical combination of historical, comparative, dialectical methods of scientific research. The **scientific novelty** consists in

*the analysis of the spiritual practices of Zen Buddhism as a means of self-knowledge, the way of intuitive search for the unity of one's own existence, which determine its spread in the modern world. The authors note that the achievement of enlightenment, "satori", in Zen Buddhism does not fit into an unambiguous logical-discursive explanation, and to achieve it, a number of mystical-intuitive practices aimed at intuitive comprehension of the true nature of things is used. The characteristic features claimed by the Zen teachings include the following: receiving revelation without sacred texts; faith is inseparable from the desire to experience personal enlightenment; Zen Buddhism involves direct contact with human objective-psychological essence (which is beyond feelings, thoughts of a person); the comprehension of this "secret nature" determines the path to the "perfection of the Buddha". Intuitive insight appears as knowledge related to the universal and personal aspects of existence. There is no difference between birth and death, object and subject in the Emptiness as the first principle of the world. Enlightenment appears as a "complete awakening" of the whole person, when a person ceases to consider oneself as a thing, becomes open in feelings to the world. The task of a person is to understand this and achieve the unity of one's own "Self", and the idea of the existence of opposites disappears after realizing one's deep involvement in all things. **Conclusions.** The authors conclude that in Zen Buddhism, self-knowledge is an extra-intellectual process that appears as the fullness of experience, which occurs as a result of a collision with the inner intuitive self-absorption in search of the unity of one's own existence.*

Key words: Zen Buddhism, satori, koan, meditation, mysticism, intuition, self-immersion, self-knowledge.

Постановка проблеми. Своєрідність буддистського сприйняття життя формується в містичному складнику його філософії з її відкиданням суб'єкт-об'єктних відносин та орієнтації на пошук вищого знання. Для всіх буддистів духовний порятунок отожднюється з вищим знанням, набуття якого здійснюється в процесі медитативної практики й містичного досвіду. Ні логіка, ні аскетизм, але лише вище, сокровенне містичне прозріння здатне забезпечити людині вічне звільнення. Особливий містико-психологічний досвід дзен-буддизму, спрямований на пошук гармонійної цілісності особистості з навколишнім світом, зумовлює необхідність глибокого розуміння природи й особливостей дзен-буддизму та його зіставлення з іншими релігіями світу.

Метою статті є розгляд особливостей духовної сутності містико-інтуїтивних практик дзен-буддизму.

Мета передбачає такі завдання: з'ясування особливостей становлення містично-інтуїтивної природи китайського та японського дзен-буддизму на основі духовних практик Махаяни; виокремлення характерних рис, на які претендує вчення дзен; аналіз основних містико-інтуїтивних практик дзен-буддизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У західній філософській думці найбільш комплексний аналіз теорії і практики дзен-буддизму представлений у дослідженнях японського буддолога Д.Т. Судзукі, частина з яких стала результатом спільних наукових семінарів з Е. Фроммом із дзен-буддизму та психоаналізу. Аналізу сутності містичної природи дзен-буддизму присвячені праці британського філософа А. Уотса, учня й послідовника Д.Т. Судзукі. Найбільш комплексні дослідження історії дзен-буддизму представлені в німецького релігієзнавця Г. Дюмулена. У сучасній російській науковій думці здійснюється аналіз антропологічних практик дзен-буддизму

шляхом використання методологічного апарату синергійної антропології колективом під керівництвом С. Хорунжого. У вітчизняній науковій думці окремі питання містичних традицій буддизму розглядаються в І. Козловського.

Основний матеріал. Загалом у західноєвропейській філософській думці термін «містика» імпліцитно передбачає опозицію «розум – віра» або «розум – інтуїція» або навіть «раціональне – ірраціональне». В інших гомогенних культурах такої опозиції взагалі не існувало, в Індії, наприклад, «практично всі мислителі (за європейськими поняттями цілком раціонально й часто раціоналістично мислили) були одночасно за тими ж самими західними поняттями «містиками» (Торчинов, 1998, с. 26).

Метафізику буддології можна назвати пантеїстичною або, як вважають за краще буддисти, космотеїстичною, а відповідну їй антропологію – містичною (Дюмулен, 2003). Головною метою людини має стати досягнення просвітленого погляду на світ, адже лише в просвітленні особистість пізнає досконали реальність Будди. Водночас просвітлення означає реалізацію Вищого «Я», а саме природи Будди в усіх життєвих проявах.

Витоки буддистської доктрини просвітлення містяться в ученні Махаяни, яке подібно до інших релігійних містичних доктрин наполягає на тому, що раптове прозріння істини в момент просвітління неможливо виразити концептуальними й вербальними засобами. Під час медитації варто зберігати мовчання, адже лише в мовчанні можна досягнути істини. Єдиним способом досягнення істинної реальності вважається погляд у глибину власної душі.

Окрім того, значний вплив на розвиток містико-інтуїтивного вчення дзен-буддизму здійснила китайська духовна школа. Дюмулен (2004) схильний вважати, що рух чань (дзен)

є складовою частиною історії китайського буддизму, а «китайський буддизм, у свою чергу, є складовою частиною загальної історії розвитку китайської філософської думки» (Дюмулен, 2004, с. 58). У період свого проникнення в Китай ідеологія буддизму отримала взаємовплив з даосизмом і конфуціанством, що хоч і відрізнялися між собою, але разом, кожен по-своєму, підготували суспільний світогляд до нового релігійного вчення. Також важливим буде зазначити, що буддизм мав чимало спільного з даосизмом, на відміну від його відносин із конфуціанством. Разом із тим доктрина конфуціанства як історично один із кращих прикладів соціальної, моральної та економічної конвенції виховала народ, здатний прийняти нове, адже «не істина підносить людину, а людина підносить істину» (Уотс, 1993, с. 60).

Варто визнати, що існує принципова різниця між індійським і китайським способами мислення, адже вселенська всезагальність сприймається китайцями в контексті гармонії з природою, тоді як індійці прагнуть піти від усього мирського. Взаємозв'язок даосизму і дзен очевидний і проявляється в схожості підходів і концептуального осмислення світобудови. Досвід дзен, який філософською мовою позначається як «придбане просвітлення», допускає наявність «вродженого просвітлення», яке є не що інше, як природа Будди, притаманна всім живим істотам, або космічне тіло Будди, що спалахом освітлює свідомість. У китайському дзен-буддизмі вчення про раптове просвітлення розглядає саму мету, досягнення якої відбувається миттєво. Далі проводиться грань між суб'єктивним та об'єктивним аспектами досягнення мети. Метою містичного шляху порятунку є Абсолют, природу якого варто сприймати як нероздільну й цілісну реальність, тому поступове осягнення об'єктивно є неможливим.

Послідовники дзен, зараховуючи себе до сімейства буддійських шкіл, уважають своє вчення найбільш автентичною дхармою, тобто вищою формою буддизму, єдино можливим засобом духовного порятунку. Отто (2004) підмітив, що дзен можна зрозуміти лише тільки після того, як ми вивчимо та зрозуміємо всі священні писання, які повинні згоріти, щоб стати знанням. Для Отто (2004) дзен – це істина, яку зберігає все суще, яка в одну мить перетворює життя й надає раніше невидимий, незбагнений сенс існування й самої себе, і світу. Вона супроводжується бурхливим виплеском емоцій і нічим не обмеженою радістю. Тут є «зв'язок із якимось постійним «вивченням Незбагненого». Це вивчення, однак, не є чимось інтелектуальним, воно – невимовне» (Отто, 2004, с. 100). Всесвіт, населений духовно неоновленими людьми, є нашим власним творінням,

плодом наших бажань, ненависті й нашої мови. Через самозаперечення людина вчиться бачити світ таким, яким він є, не переломленим пристрастю й відразою. За допомогою медитації вона може подолати мову, і «нарешті долає її настільки досконало, що її індивідуальна свідомість, девербалізуючись, стає єдиною зі всеосяжністю свідомості як такої» (Хакслі, 2004, с. 48).

Якщо послідовник дзен страждає від невідання, то повинен прагнути зрозуміти, що все феномени нереальні й минуші: вони виникли випадково внаслідок спонтанного поєднання причин, будуть знищені за допомогою таких же випадкових дій. Це називається прозрінням через правильне мислення (Ши, 2004).

Послідовники дзен, які мають багато спільного з містичними іншими релігіями, не використовують термін «Бог», усвідомлюючи його дуалістичний та антропоморфний прихований сенс. Вони вважають за краще говорити про «Абсолют» або про «Єдність Свідомості». Абсолют або єднання з ним не є щось, чого можна досягти; ніхто не входить у нірвану, бо ввійти в те місце, якого ніколи не покидав, неможливо. Переживання, що зазвичай називають «зануренням у нірвану» (Блофелд, 2004, с. 262), – це, по суті, інтуїтивне усвідомлення справжнього «Я», яке становить справжню природу всього сущого. Абсолют, або Реальність, розглядається у двох аспектах. Єдиний аспект, доступний сприйняттю непросвітленого, – це той, у якому знаходяться минуші, індивідуальні феномени, що існують окремо один від одного в межах простору й часу. Інший аспект лежить поза простором і часом; більше того, усі протилежності, усе відмінності й сутності будь-якого роду вбачаються як Єдине.

Порівнюючи містичні практики в західному християнстві та дзен-буддизмі, Судзукі (1996) знаходить спільні риси з духовним досвідом буддистів махаяни в містичному світогляді Мейстра Екхарта, зокрема в ученні про Порожнечу як «спокій», «тишу», «відсутність» (Судзукі, 1996, с. 27). Екхарт веде мову про психологічну важливість «чистої порожнечі», яка дає можливість Богу оволодіти душею без супротиву з боку людини.

Але серед іншого Судзукі (1993) виділяє декілька характерних особливостей, на які претендує вчення дзен. Серед них можна виділити чотири пункти, а саме: 1) отримання одкровення без задіяння Святого Письма (іноді й повна відсутність текстів, із чим пов'язаний і наступний пункт); 2) дзен не залежить від вербального складника нашого життя й загалом букв, слів, які з них складаються, тощо (це стосується як текстів, так і промов наставників, бо ким би не були залишені слова, Буддою або Бодхісаттвою, вони за своєю природою лише «його

продукт», те, що європейський розум назве виключно суб'єктивним досвідом, і віра дзен-буддиста не стане справжньою без особистого розуміння або переживання просвітлення); 3) дзен-буддизм передбачає безпосередній контакт, зв'язок із «духовною сутністю індивіда», тобто не із суб'єктивним логіко-психологічним розумом людини, а з об'єктивно-психологічним (тим, що знаходиться за межею почуттів, думок людини) – «читтаматрою» або розумом як «тільки-свідомістю» («потаємною природою») і внаслідок його межею, що й впливає в четвертий пункт; 4) осягнення людиною цієї «потаємної природи» та, як результат, прихід до «досконалості Будди». Збагнувши «справжній розум», людина осягає природу, осягнувши природу, вона досягає стану Будди (бо він виступає як уособлення природи).

Наріжним каменем у східних релігіях і, зокрема, у дзен-буддизмі є заперечення та знаходження способів подолання дихотомії суб'єкт-об'єктних відносин. Поряд із цим дуже міцно цінуються своєрідний культ природності й «такості», де під цим мається на увазі життя, дія як результат безпосередності. Але якраз роздвоєність розуму призводить до спотворення та «зашифрування» справжньої структури реальності. Тому в дзен-буддизмі практика – це не суто засіб отримання цілі, адже при такому розкладі вона вже не видається реальною практикою, тому що знову відбувається розкол свідомості, при якому в розумі міститься, з одного боку, сама практика та її виконання, а з іншого – її мета і, як результат, роздвоєність та абсолютне віддалення від просвітлення; це певний культивований шлях, «позбавлений сенсу й мети», який уже є саторі – життя в немирущому та постійному, тут і зараз.

Відмінними рисами саторі є такі: ірраціональність як воля, що керується неосягнутою внутрішньою силою; інтуїтивне прозріння як знання, пов'язане із загальним та особистим аспектом існування, тобто пізнання індивідуального об'єкта, а також пізнання реальності, яка ховається за ним; незаперечність, тобто знання, що відкривається в саторі, є вищим знанням, яке є настільки незаперечним, що ніякі логічні доводи не можуть спростувати його; утвердження – прийняття речей у їх трансцендентальному аспекті, де відсутній будь-який дуалізм; почуття потойбічного – індивідуальна оболонка, яка сильно обмежує особистість, розривається в момент саторі, це супроводжується почуттям досконалого звільнення й повного спокою: людина відчуває, що нарешті досягла мети; безособовий характер – «у саторі абсолютно відсутній особистісний відтінок, на противагу містичним переживанням християн; почуття екстази – у дзен це тихе почуття

самозадоволення, у ньому повністю відсутня демонстративність» (Файнфельд, 2010, с. 100).

У «топос саторі» входять «кенсе», або «прозріння своєю суттю»; «самадхи», або «очищення свідомості» й вищим станом буддійського свідомості утверджується нирвана (Хорунжий, 2010). Осягнення реальності, досягнення просвітлення «саторі», у дзен-буддизмі не вкладається в однозначне логіко-дискурсивне, пояснення. Для його досягнення в дзен-буддизмі використовується низка деяких поза-розумових, містико-інтуїтивних практик, спрямованих саме на інтуїтивне осягнення істинної природи речей, розуміння світу, себе – досягнення «саторі». Основними такими практиками є сидяча медитація «дзадзен» і «коан». На думку видатного японського ідеолога дзен Догена, традиційні магичні поняття невід'ємні від глибокого розуміння єдності фізичної та психічної природи людини, адже тіло і розум так само нероздільні, як форма і зміст. Просвітлення варто шукати як у мисленні, так і за його відсутності, так як спочатку мислення безпредметно, а відсутність думок аж ніяк не означає пересічної спустошеності розуму. Як мислення, так і його відсутність проявляються в трансцендентальному стані, що має на увазі наявність як першого, так і другого. Далі просвітлений, тобто той, хто бачить Єдиного в усьому, осягає сутність усіх речей, знаходить свою єдність із природою і людством. Для нього перестають існувати відмінності між чудесним і буденним. Чудовий світ, про який говорять сутри, тобто не щось інше, як світ повсякденної реальності, світ природи (Дюмулен, 2003).

Медитація дза-дзен – це спосіб певного інтуїтивного сприйняття всього й відразу тут і зараз, але спокійним розумом, який утримується, або, навіть швидше, зовсім не передбачає ніякого роду коментарів або створення й орудування символами. За Судзукі (1993), це свого роду процес зрівнювання та стирання себе як суб'єкта і світу в його різноманітті в конкретний момент як об'єкта й досягнення стану «не-розрізнення», яке водночас зовсім не пов'язане з «метою» або прагненням. Це спостереження без мети й для звільнення від мети, не зводячи при цьому ні перше, ні друге в ранг прагнення, завдання. Час полягає повністю в тілі – тілі Будди; минуле – це пам'ять, майбутнє – це перед-захоплення. І те, й інше є справжнім, тому що при вбачанні світу як такого тут і зараз ні минулого, ні майбутнього немає.

Складність психологічної природи саторі не має однозначного трактування. Незалежно від конкретної техніки й системи практики чи від вибору школи саторі, що присутня в Дзен завжди, несе із собою певний «динамічний комплекс, цикл станів свідомості, що пов'язаний воєдино:

граничне наростання психічного напруження – раптова кульмінація, вибух – розрядка напруження, з припливом позитивних емоцій (почуття свободи, радості, оновлення тощо)» (Хорунжий, 2015, с. 192).

З психологічної точки зору саторі за своєю природою не є розумовою аномалією, воно не характеризується втратою почуття реальності, як це відбувається в стані трансю. Той, хто переживає саторі, відчуває особливий вплив просвітленості як повністю усвідомлюваного індивідом стану з його цілковитою орієнтацією на реальність як внутрішню, так і зовнішню.

«Цей стан усвідомлюється не мозком людини або будь-якою іншою частиною його організму, а самим індивідом у його цілісності» (Фромм, 2010, с. 56).

На шляху досягнення саторі в дзен-буддизмі є практика вирішення коанів, що використовувалися для надання учневі дзен специфічного (психологічного) імпульсу для руху на шляху до просвітлення; виховання в монахах украй сильного сумніву, який, як уважається, передує просвітленню (саторі).

Коан – парадоксальний, часто навіть безглуздий вираз чи питання, на якому буде зосереджуватися розум до тих пір, поки, до межі розхитаний спробами витягти сенс з нісенітничі, він не прорветься до раптового усвідомлення того, що за межами словесного мислення є ще один рід свідомості, пов'язаний з особливою реальністю (Хакслі, 2004, с. 49), що призводить до розуміння істини (відповіді) «за-межею» дуалістичного та формалізованого розуму, у результаті підштовхує учня до цього поза-логічного розуміння коану й навіть просвітлення – саторі.

Чітких і кінцевих відповідей на коани немає, та й вони перебувають під забороною, адже в практиці рішення коанів людина повинна дійти рішення самостійно саме інтуїтивним способом.

Коан має на меті «штучний чи систематичний розвиток у послідовників дзен того, що

стародавні вчителі відкривали в собі безпосередньо» (Судзукі, 1993, с. 219). Оскільки зі своєрідних практик дзен-буддизму саме мистецтво коанів більш систематично оформлено, навіть має систему ускладнення та «пройшов-не пройшов», воно сприяє тому, що вчитель дзен має можливість передати досвід великій кількості послідовників. Початковий переклад терміна «коан» – це «певний загальновідомий документ, який являє собою еталон судження» (Судзукі, 1993, с. 220). Також існує й низка коанів, які доступний простим, непосвяченим, людям. Метою коанів є трансформування власної свідомості шляхом інтуїтивного розуміння сутності; завдяки цьому відбувається перевірка сприйняття й розуміння дзен учнем.

Висновки. Релігійно-філософська система дзен-буддизму сформована на основі вчення Махаяни під впливом ідей даосизму. Досвід дзен, який філософською мовою позначається як «придбане просвітлення», допускає наявність «вродженого просвітлення», яке є не що інше, як природа Будди, притаманна всім живим істотам, або космічне тіло Будди, що спалахом освітлює свідомість. Через самозаперечення людина вчиться бачити істинну сутність світу; за допомогою медитації відбувається інтуїтивне усвідомлення справжнього «Я», яке становить справжню природу всього суцього.

Містично-інтуїтивна практика саторі несе із собою певний динамічний цикл станів свідомості – граничне наростання психічного напруження, емоційний вибух, що завершується особливим станом просвітленості. На шляху досягнення саторі в дзен-буддизмі є практика вирішення коанів, метою яких є трансформування власної свідомості шляхом інтуїтивного розуміння сутності.

У дзен-буддизмі самопізнання є позаінтелектуальним процесом, який постає як повнота досвіду, що відбувається внаслідок зіткнення з внутрішнім інтуїтивним самозаглибленням задля пошуку єдності власного буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блофельд Д. Учение дзэн. *Антология дзен*. Санкт-Петербург : Наука, 2004. С. 250–255.
2. Дюмулен Г. История дзэн-буддизма. Москва : ЗАО Центрполиграф, 2003. 317 с.
3. Козловский И. Избранные лекции по теории и практике религиозного мистицизма. Донецк : Норд Пресс, 2009. URL: <https://works.doklad.ru/view/4RL0xpzZiWc/all.html>.
4. Отто Р. О дзен-буддизме. *Антология дзэн*. Санкт-Петербург : Наука, 2004. С. 98–108.
5. Судзуки Д. Основы Дзэн-Буддизма. Биштек : МП «Одиссей», 1993. 672 с.
6. Судзуки Д. Мистицизм: христианский и буддистский. Киев : София, Ltd. 1996. 288 с.
7. Торчинов Е. Религии мира: Опыт запредельного. Психотехника и трансперсональные состояния. Санкт-Петербург : Центр «Петербургское Востоковедение», 1998. 422 с.
8. Уотс А. Путь дзэн. Киев : София, 1993. 320 с.
9. Файнфельд И. Трансформация сознания в дзэн-буддизме. *Вестник ДВГСА. Серия «Гуманитарные науки»*. 2010. № 1 (4). С. 95–113.
10. Фромм Э. Дзен-буддизм и психоанализ. *По ту сторону поработающих нас иллюзий. Дзэн-буддизм и психоанализ*. Москва : АСТ, 2010. С. 215–313.
11. Хаксли О. Заметки о дзэн. *Антология дзен*. Санкт-Петербург : Наука, 2004. С. 47–55.
12. Хоружий С. Фонарь Диогена. Москва : Прогресс-Традиция, 2010. 960 с.

13. Хоружий С. Практика Дзен с позиций синергичной антропологии. *Философская антропология*. 2015. № 1 (2). С. 184–199.
14. Ши Х. Развитие дзен-буддизма в Китае. *Антология дзен*. Санкт-Петербург : Наука, 2004. С. 15–47.

REFERENCES

1. Blofeld, D. (2004). Uchenie dzen [Zen teaching]. In *Antologiya dzen – Zen Antholog*, Sankt-Peterburg, Nauka, pp. 250 – 255 [in Russian].
2. Dyumulen, G. (2003). Istoriya dzen-buddizma [History of Zen Buddhism]. Moskva: ZAO Tsentropoligraf, 2003 [in Russian].
3. Kozlovskiy, I. (2009). Izbrannyye lektsii po teorii i praktike religioznogo mistitsizma [Selected Lectures on Theory and Practice of Religious Mysticism]. Doneczk, Nord, Press, from <https://works.doklad.ru/view/4RLoxpzZiWc/all.html> [in Russian].
4. Otto, R. (2004). O dzen-buddizme [About Zen Buddhism]. In *Antologiya dzen – Zen anthology*, Sankt-Peterburg, Nauka, pp. 98 – 108 [in Russian].
5. Sudzuki, D. (1993). Osnovy Dzen-Buddizma [Zen Buddhism Fundamentals]. Bishtek, MP «Odyssey» [in Russian].
6. Sudzuki, D. (1996). Mistitsizm: hristianskiy i buddistskiy [Mysticism: Christian and Buddhist]. Kiev, «Sofiya», Ltd. [in Russian].
7. Topchinov, E. (1998). Religii mira: Opyt zappedelnogo. Psihotekhnika i transpersionalnyie sostoyaniya [Religions of the World: Experience of the Beyond: Psychotechnics and Transpersonal States]. Sankt-Peterburg, Czentp «Petepbypgskoe Vostokovedenie» [in Russian].
8. Uots, A. (1993). Put dzen [Zen path]. Kiev, Sofiya [in Russian].
9. Fainfeld, Y. (2010). Transformatsiya soznaniya v dzen-buddyzme [Transformation of Consciousness in Zen Buddhism]. *Vestnik DVGSGA. Gumanitarnyye nauki – Bulletin of the DVGSGA. Humanitarian sciences*, 1(4), 95 – 113 [in Russian].
10. Horuzhiy, S. (2010). Fonar Diogena [Lantern of Diogenes]. Moskva, Progress-Traditsiya [in Russian].
11. Fromm, E. (2010). Dzen-buddizm i psihoanaliz [Zen Buddhism and Psychoanalysis]. In *Po tu storonu poraboschayuschih nas illyuziy. Dzen-buddizm i psihoanaliz – Beyond the illusions that enslave us. Zen Buddhism and Psychoanalysis*, Moskva, AST, pp. 215 – 313 [in Russian].
12. Haksli, O. (2004). Zametki o dzen. [Zen notes]. In *Antologiya dzen – Zen anthology*, Sankt-Peterburg, Nauka, pp. 47 – 55 [in Russian].
13. Horuzhiy, S. (2015). Praktika Dzen s pozitsiy sinerzhynoy antropologii [Zen practice from a synergistic anthropology perspective]. *Filosofskaya antropologiya – Philosophical anthropology*, № 1 (2), 184–199 [in Russian].
14. Shi, H. (2004). Razvitiye dzen-buddizma v Kitae [The development of Zen Buddhism in China]. In *Antologiya dzen – Zen anthology*, Sankt-Peterburg, Nauka, pp. 15 – 47 [in Russian].